

Володимир Немошкаленко

Бібліотеки в системі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури*

Як голові Інформаційно-бібліотечної ради НАН України і членові її Президії, який курирує питання науково-інформаційної та видавничої діяльності установ Академії, мені доводиться постійно вирішувати невідкладні практичні завдання бібліотек, брати участь у роботі наукових конференцій, семінарів, нарад, що проводить Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Мені імponує та наполегливість, послідовність, з якими НБУВ, попри всі труднощі, намагається розв'язати, на мій погляд, ключові для інформатизації бібліотек проблеми. Це - створення власної національної інформаційної бази, стандартизація інформаційного забезпечення, вдосконалення бібліотечно-інформаційних класифікацій як інструмента лінгвістичного забезпечення автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи. Підтвердженням цьому може слугувати хоча б тематика останніх міжнародних конференцій - «Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи», «Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки» і нинішня - «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек».

Ці конференції є теоретичним узагальненням тривалої практичної роботи, їм передували обговорення, «круглі столи», засідання Інформаційно-бібліотечної ради із залученням фахівців інших наукових бібліотек, Комісії з наукової термінології НАН, заступників директорів з наукової роботи інститутів Академії, представників міністерств, держкомітетів, які за характером своєї діяльності пов'язані з розробкою та впровадженням класифікації наук, книговиданням, реєстрацією творів друку, стандартизацією.

Якщо підсумувати спрямованість практичних кроків та наукових зусиль колективу НБУВ, простежується прагнення бібліотеки, не змінюючи своєї суті, - бути центром інформаційного забезпечення суспільства та берегинею його культурних цінностей, наполегливо добиватися досягнення якісно нового рівня інформаційного забезпечення науки, управління, освіти, культури, тобто активізувати розвиток інформаційних функцій, з огляду на їх очевидне відставання від вимог дня.

Я не спеціаліст бібліотечної справи і тому не ставив мету виступати з доповіддю з вузько спеціальної теми, а хотів би поділитися деякими спостереженнями й висновками про теперішній стан бібліотечної галузі та її ролі в процесі інформатизації суспільства.

У всьому світі закріпилося визначення сучасного суспільства як інформаційного, тобто інформація, знання визнані головним ресурсом людства. Чимало пишуть і говорять про інформатизацію і в Україні. В

багатьох журналах ведуться постійні рубрики. Видано Указ Президента «Про державну політику інформатизації України», розроблені «Концепція державної політики інформатизації» та проект «Основних напрямів Національної програми інформатизації». Нарешті, вийшов ще один Указ Президента України про невідкладні заходи упорядкування системи здійснення державної інформаційної політики.

Чимало зроблено в нас щодо створення комп'ютерних мереж, насичення комп'ютерною технікою, розвитку телекомунікацій. Закладено підвалини інформаційного законодавства і законодавства в галузі промислової та інтелектуальної власності, що є важливою передумовою для обміну науковою інформацією.

В усі часи створюється певний інформаційний простір як глобального, так і регіонального масштабів і виникає проблема розуміння власного інформаційного простору кожної держави.

Особливістю сучасного періоду є осмислення самого факту входження України в світовий інформаційний простір та його певні зони, такі, наприклад, як європейська або східноєвропейська.

До даної конференції приурочено нараду директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук - членів МААН. Вважаю, що це теж одне з підтверджень усвідомлення бібліотеками країн Центральної та Східної Європи, колишнього СРСР необхідності кооперативними зусиллями на новому технологічному рівні зробити спільні кроки, щоб подолати загальне відставання і стати частиною єдиного світового інформаційного простору.

Ми недооцінюємо того, що підвищення інформаційного рівня всієї народногосподарської системи України залежить не стільки від технічних засобів інформатизації, скільки від обсягу знань, перетворених в інформаційні ресурси в активних їх формах - моделі, алгоритми, проекти, програми.

Один зі шляхів генерації нових знань, нових ідей - вивчення та аналіз джерел інформації. В цьому специфіка наукової діяльності - вона формує нове знання на підставі споживання знань, створених раніше. Наука - найбільший виробник та одночасно найбільший споживач нового знання.

Усім нам відомий стан інформаційної бази бібліотек. Той факт, що в бібліотеках усіх типів, зокрема її наукових, протягом останніх чотирьох-п'яти років 80% нових надходжень становлять дари різних благодійних фондів та організацій, красномовно характеризує можливість формування інформаційної бази науки її суспільства в цілому.

Набагато скоротилися назви одержуваних за валютною передплатою зарубіжних журналів, що належать до так званого ядра найбільш інформативних видань; з 1996 р. валюта взагалі не виділяється і централізоване надходження зарубіжної літератури припинилося. Знач-

* Доповідь, прочитана на Міжнародній науковій конференції «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек».

но зменшилося надходження російськомовних наукових журналів, зокрема й реферативних.

І бібліотекарів, і науковців тривожить стан випуску вітчизняної літератури. Незважаючи на різке збільшення кількості видавництв та видавничих організацій, зменшуються обсяги виробництва друкованої продукції, дедалі більше деформується якісна структура книговидавання, скорочується випуск книг пріоритетної соціальної значущості, в тому числі наукової, довідкової, науково-популярної, виробничої літератури, тобто і без того мізерний національний потік наукової продукції звужується, а це ж основа інформаційного обміну з партнерами.

За даними аналітиків, для інтеграції України в світовий інформаційний простір, а її економіки в світову економічну систему вкрай необхідне створення видань довідкового, енциклопедичного характеру, які б характеризували різні сфери економічного, політичного, соціального життя держави й давали матеріал для наукового аналізу. Причому, вони мають видаватися у формі, яка б забезпечувала порівняння матеріалів з аналогічними міжнародними довідниками інших країн. Такі видання майже відсутні. Несистематично виходять або взагалі припинили існування чимало неакадемічних наукових журналів, відомих у світовому співтоваристві. Видання монографій та наукових збірників усе частіше залежить від волі спонсорів. Не забезпечені сучасними підручниками й посібниками численні нові навчальні курси в загальноосвітніх установах - від школи аж до вузів.

Обсяги книговидавання дедалі зменшуються. Якщо в 1994 р. в Україні видавалося дві книги на одного читача, то в 1996 - 0,99 книги. Тим часом, на думку соціологів, для нормального розвитку суспільства на одного жителя необхідно мати 12-14 книжок на рік.

Погані справи з комплектуванням вітчизняною та зарубіжною патентною документацією, стандартами, звітами про науково-дослідні роботи та ОКР, неопублікованими перекладами й іншими документами.

У бібліотеках усіх типів скорочується кількість читачів, книговидача з фондів бібліотек та органів науково-технічної інформації, що свідчить про небезпечно для суспільства зниження попиту на знання. Такого лавинного знецінення знань Україна ще не знала. Навіть в умовах українських визвольних змагань 1917 - 1921 рр. уряд молоді держави створював наукові установи, національні бібліотеки, музеї, архіви, виділяв валюту для купівлі зарубіжної літератури. А проблем з придбанням вітчизняної літератури не було ніколи: ні у воєнні, ні в наступні роки. Сьогодні поставлено під загрозу саме існування багатьох бібліотек наукових установ, сільських, шкільних, дитячих. За статистичними даними, в 780 селах на 1.01.96 р. бібліотеки вже ліквідовані.

У надзвичайно важкі умови поставлено головну бібліотеку західного регіону, книгозбірню з багатими фондами та традиціями бібліографічної, книгознавчої роботи - Львівську наукову бібліотеку ім. В. Стефаника НАН України.

Не в кращому стані перебуває і система науково-технічної інформації. Автори наукової доповіді про функціонування Національної системи науково-технічної інформації, зробленої на основі аналізу резуль-

татів перепису органів НТІ, оцінюють нинішній стан системи як критичний та небезпечний для майбуття економіки України. Попит на інформаційні матеріали скоротився на 38%, що свідчить і про погіршення складу фондів і про втрату інтересу до впровадження досягнень науки, нових технологій.

Справді, при відсутності виробництва стимулів до реалізації наукових досягнень немає. Навіть у пресу, зокрема і в бібліотекознавчу, дедалі частіше просочується думка про те, що в даній економічній ситуації недоцільно вкладати кошти в науково-інформаційні ресурси, у високопродуктивні мережі. Треба, мовляв, почекати, поки ситуація зміниться. Але я особисто переконаний: для того, щоб бібліотеки могли залишатися центрами науки, культури, неперервної освіти не повинно бути зривів у виробництві та наданні інформації, позаяк вони спричиняють безнадійне, інколи навіть трагічне відставання.

Пригадаємо: на спільній конференції книговидавців, поліграфістів, працівників книжкової торгівлі та бібліотек, яка відбулася в квітні цього року, детально обговорювався стан та шляхи виходу з кризи всієї книжкової галузі. Були направлені пропозиції та рекомендації в органи законодавчої та виконавчої влади, які вже частково враховані. Мабуть, і нам варто було б від імені учасників Міжнародної конференції звернутися до Уряду з конкретними пропозиціями щодо виходу з кризи бібліотек та інформаційних центрів, фонди яких - одна з найважливіших складових інформаційної бази майбутнього інформаційного суспільства. Поготів, що в останньому Указі Президента України про інформацію відзначається необхідність включити в бюджет наступного року значні кошти на потреби інформатизації.

У зв'язку з цим не можу не висловити ось таку думку. Я вважаю, що в недооцінці ролі та місця бібліотеки в інформатизації суспільства, і, відповідно, у відсутності належної уваги до інформаційних ресурсів бібліотек значною мірою винні самі бібліотечні працівники. Така нагальна проблема потребує бібліотекознавчих досліджень; у пресі, і не тільки у вузькопрофесійній, мають бути серйозні, обґрунтовані публікації з цієї теми провідних спеціалістів галузі.

І все-таки надіятися нам потрібно в основному на себе, на кооперацію зусиль бібліотек, незалежно від відомчої приналежності. Тільки завдяки корпоративним методам роботи ми зможемо створити зведені електронні каталоги, налагодити корпоративну каталогізацію, розв'язати проблеми Національного бібліотечного фонду, забезпечення його збереженості, розробляти нову законодавчу й нормативну бази. Треба прискорювати видання каталогів на зразок «Books in print», про які давно говориться, створення національного депозитарію комп'ютерних файлів первинних документів на основі комп'ютерних версток книг, журналів, газет.

Настав час вирішити питання про створення національного депозитарію документів обмеженого поширення в Україні і одночасно - як забезпечити вичерпне надходження малотиражних видань, препринтів, матеріалів наукових конференцій, з'їздів, симпозиумів у депозитарій «сірої літератури», створений ДПНТБ Росії. У такому разі буде досягнуто повноти взаємообміну повнотекстовими базами цієї надзвичайно інфор-

мативної частини фондів, записаних на CD-ROM або в онлайн-режимі.

Мені приємно повідомити, що НБУВ уже видані такі важливі для взаємного використання літератури бюлетені, як бюлетень зарубіжної періодики, що надійшла в бібліотеки України в 1995-1996 рр., у тому числі децентралізованого надходження; бюлетень російськомовної періодики країн СНД, яку одержують бібліотеки наукових установ. Щодо необхідності цих видань йшлося на попередній Міжнародній конференції.

А ось з організацією обслуговування по МБА ситуація поки що не змінилася. Можливо, тут щось запропонує Рада директорів МААН.

Тепер кілька слів про автоматизацію в бібліотеках України. Зусилля в більшості систем та відомств докладалися величезні, а результати нижчі очікуваного.

Проблема створення автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС), яка забезпечила б інтеграцію інформаційно-бібліотечних ресурсів держави для задоволення інформаційних потреб установ та окремих громадян, а також органічне входження України в світові бібліотечні мережі вирішується надто повільно. Процес автоматизації в бібліотеках відбувається відокремлено, застосовуються різні, в основному дешеві та несумісні програми й технічні засоби, не враховується необхідність створення спільних комунікативних мереж. По суті, сьогодні, головним чином, вирішуються питання локальної автоматизації окремих технологічних процесів, окремих бібліотек, окремих відомчих мереж.

Продуманої та виваженої єдиної державної політики в галузі автоматизації бібліотечної справи немає. Не визначено, повторюю, місця бібліотеки в системі інформатизації суспільства. Ситуація погіршується через «перекіс», притаманний процесу автоматизації в цілому: навіть коли є техніка для обробки й передачі інформації, гостро не вистачає інформаційних ресурсів. У шести бібліотеках країни відкриті Web-сервери, але на них виставлено вкрай обмежений об'єм інформації, абсолютно неадекватний можливостям цих бібліотек. Наповнення основного інформаційного ресурсу - зведеного електронного каталогу наукових бібліотек - відбувається надто повільно.

Розвиток взаємодії, координація процесу інформатизації бібліотек різних відомств, вироблення єдиної виваженої політики - ось що терміново необхідно вирішити Асоціації наукових бібліотек і НБУВ.

У зв'язку з комп'ютеризацією бібліотек, процесів управління, освіти, наукових досліджень невід'ємним завданням бібліотек є підвищення комп'ютерної культури бібліотекарів та користувачів.

У НБУВ функціонує постійно діючий двотижневий

семинар для співробітників та читачів. Однак, як показала недавня ситуація з грантом Intas, такої підготовки замало. Коли Україні в експериментальному режимі виділили грант на одержання копій статей наукових журналів з фізики і потрібно було в обмежені строки здати замовлення, ні працівники інститутських бібліотек, ні вчені не могли без допомоги співробітників відділу автоматизації через Internet вийти на оглави необхідних журналів та оформити заявки.

Сьогоднішні завдання і вузівських програм, зокрема й гуманітарних вузів та вузів культури, і системи неперервної освіти у великих наукових бібліотеках - не тільки дати студентам, читачам, бібліотекарям основи інформатики, а й навчити користувацьким функціям високого рівня, тобто практичному освоєнню різних прикладних програм, вмінню адаптувати їх до конкретних технологічних процесів, у цілому - вдосконаленню навичок комп'ютерної культури.

Функції бібліотекаря дедалі частіше зводяться до функцій інформаційного посередника, інформаційного консультанта і це не тільки у великих бібліотеках, а й у банківських, юридичних фірмах, державних структурах, навчальних центрах.

Водночас бібліотека як просвітня установа має пропагувати культуру читання, любов до книги, виховувати у громадськості переконання, що в світі різноманітних засобів масової інформації читання й письмо залишаються основоположним інструментом культури, здатності до освіти. На фоні феномена «вторинної неграмотності», що вразив індустріально розвинуті країни, коли виявляється, що мільйони дорослих ледь уміють писати й читати (в США - 40-50 млн., у Німеччині - 3-4 млн., у Франції - 20% працездатного населення), тобто забуття книги носить масовий характер, у такій ситуації заохочення до читання підноситься до рівня національної проблеми.

І останнє, на що я хотів би звернути вашу увагу.

Думаю, що вироблення вірної стратегії розвитку бібліотек за нинішньої непростой, нестандартної ситуації і в суспільному житті, і в книжному, і в бібліотечній справі потребує активізації бібліотеко- та книгознавчих досліджень, насамперед визначення нових функцій бібліотеки як соціального інституту в інформаційному суспільстві, що інтенсивно формується, поглибленого аналізу інформаційної поведінки різних категорій читачів. Кінцева мета цих досліджень - вироблення підходів до управління ресурсами, створення моделі фонду, здатного забезпечити потреби суспільства в цілому і кожної людини зокрема, стати необхідною частиною світових інформаційно-бібліотечних ресурсів.

Дякую за увагу і бажаю плідної роботи вашій конференції.